

Олена ГРИЩЕНКО
*аспірант,
Київський інститут
декоративно-прикладного мистецтва
та дизайну ім. Михайла Бойчука*

ТЕХНІКА ВИТИНАНКИ В ОФОРМЛЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ КНИГИ

Пошуки нових шляхів в оформленні книги потребують розширення діапазону художніх засобів, стилістичних особливостей та технік виконання. Вибір напряму залежить від характеру тексту, «...у ілюстратора мимоволі виникає питання щодо стилю словесного твору, щодо його аналогії з просторовим мистецтвом ...» [2,177]. З огляду на це можемо говорити як про особисті пошуки митців, так і про проблему становлення характерних національних рис української книги. Не останню роль при цьому відіграє техніка виконання, яка, безперечно, диктує свою пластичну мову та впливає на стилістику книжкового оформлення.

Серед багатьох технік ілюстрування та оформлення книги найменш вивченою є техніка витинанки. В Україні оформлення книг цим самобутнім способом почали застосовувати порівняно недавно — всередині минулого століття. Саме тоді виник живий інтерес митців до національних художніх традицій. «Середина — кінець 50-х рр. став часом перегляду багатьох уявлень про красу та правду мистецтва, позначивши початок нового етапу в опануванні художниками-професіоналами народної традиції. Одна за іншою відбуваються спроби проникнути в духовний світ і творчу лабораторію народного мистецтва, а згодом зруйнувати прикордонні стовпи, що тривалий час розділяли мистецтво професійне і народне» [1, 36].

У наш час достатньо написано про використання стилістичних ознак народного декоративного мистецтва в книжковій графіці. Багато дослідників неодноразово підкреслювали його

важливу роль у формуванні національного образу книги. Особливо, якщо мова йде про оформлення фольклорної літератури та творів на народну тематику. У даній статті мова йтиме про витинанку як про експериментальну техніку у книжковій графіці.

Своєю пластичною виразністю витинанка найбільше відповідає просторово-площинній організації книжки. Принцип виконання витинанки побудований на контрасті форми та її антиподу (контрформи). Площина паперу стає виразною лиш в протиставленні з простором, що виник в процесі витинання. Можемо порівняти витинанку з такою графічною технікою, як лінорит. Обом притаманне площинне рішення, чіткість силуету та граничний лаконізм зображення. Це можна побачити у витинанках, де використовують чорний аркуш, на якому вирізують зображення, та білий фон. Саме такого типу витинанки найчастіше використовують у книжковій графіці. Це пояснюється оптимальним співвідношенням обмежених графічних засобів та широких можливостей художньої виразності, що характерно для графічного мистецтва в цілому.

Один з видатних дослідників у галузі оформлення книги Василь Фаворський, у праці «Літературно-теоретичне надбання» пише: «Незаперечно, що засоби графіки досить обмежені, але, по-перше, нема мистецтва, котре якоюсь мірою не було б обмежене в засобах, і часто обмеження веде до збагачення цих засобів віртуозним їх застосуванням» [6,309].

Один з найхарактерніших композиційних прийомів витинанки — симетрія. Найчастіше в ілюстраціях використовують принцип дзеркальної симетрії. Застосування цього прийому надає книжковому розвороту монументальності, декоративності та посилює значимість образу. В українській ілюстрації-витинанці можна простежити три основних способи застосування дзеркальної симетрії. Перший — зображення предмета чи постаті, власна вісь симетрії яких збігається з віссю симетрії ілюстрації. Найчастіше його використовують в оформленні творів міфо-поетичного та ритуально-обрядового звучання для розкриття сакрального характеру окремих персонажів або для

акцентування уваги на важливому об'єкті («Лісова пісня» Леся Українка, художник Я.Галькун; «Дзига», художник М.Куліш). Другий спосіб — повтор рівнозначних композиційних елементів відносно осі симетрії. Такий прийом, здебільшого, митець дотепно прив'язує до змісту тексту, одночасно підкреслюючи його національний характер («Співаночки», художник М.Павлова; «Та понеси з України», художник М.Власійчук). У таких ілюстраціях чітко простежуємо вертикальну вісь, яка в організації ритму книги відіграє роль зупинки горизонтального руху рядків та спонукає до вдумливого споглядання композиції. Третій прийом — використання сучасними художниками символічного значення різних видів симетрії для розкриття ідеї твору та характеру персонажа.

Витинанка має здатність своєю віссю симетрії не лише розділяти площину на складові, але й відображати глибинний зміст окремих літературних творів.

Важливу роль в оформленні книги відіграє символізм витинанки. Особливо багата етнічною символікою образна мова витинанок народних майстрів, роботи яких досить вдало використовують у сучасній книзі. Такі мотиви декоративного мистецтва, як дерево життя, птахи (півні), «козаки», використані в оформленні фольклорних творів, набувають ілюстративних рис і разом з тим підкреслюють глибинне символічне значення тексту. Більш особистісну символіку мають ілюстрації-витинанки до художніх творів, виконані професійними художниками.

У книжковому оформленні поряд з одинарними витинанками, які виготовляють з одного аркуша паперу, використовують також складні (аплікаційні) «завжди поліхромні, оскільки, на противагу одинарним, їх виготовляли із кількох аркушів різнокольорового паперу [4,30], останні, завдяки багатшій художній мові переважно використовувалися для ілюстрування фольклорних творів для дітей («Співаночки», художник М.Павлова).

Історично тісний стилістичний взаємозв'язок паперових прикрас з графікою можна простежити з середини XVIII століття.

Саме в цей час у Франції починає розвиватись та поширюватись по всій Європі мистецтво силуету — реалістичне зображення, вирізане з чорного паперу [4,11]. «Цим займалось багато відомих художників і скульпторів — Альбрехт Дюрер, Пітер Пауль Рубенс, Бертель Торвальдсен та ін.» [4,11,12]. Не минуло це захоплення і тогочасну Росію. Період ХІХ ст. — поч. ХХ ст. відзначений такими яскравими персоналіями майстрів силуету, як Федір Толстой [4,12], Євгенія Круглікова в Росії та Георгій Нарбут в Україні. Вони досить вдало застосовували в ілюструванні силует.

Видатний український графік Г.Нарбут з дитинства мав змогу прилучитися до витинанки, за висловом П.Білецького — «виду мистецтва, спорідненого з графікою» [1,6]. У 1912 р. художник оформлює в силуетній манері байки Крилова та казку Андерсена «Соловей». «Прихильний і раніше до якнайощадніших засобів художнього виразу, він оцінив незрівняні можливості силуетної манери, відчув красу білих постатей на м'якому збляклому тлі ... соковитих, вишуканих за обрисами чорних плям на білому...» [1,11].

Від початку до середини ХХ ст. в оформленні книги засобами витинанки та силуету відбувається перехід від реалізму до стилізації і декоративізму. Доречно згадати книги, оформлені французьким художником А.Матісом. Найбільш відома з них — «Джаз» (1957). Митець сміливо експериментує з ритмом кольорових плям у притаманній йому манері, вирізаючи окремі зображення з кольорового паперу та наклеюючи їх на фон.

Досвід використання витинанки в поліграфії для оформлення книг, журналів, художніх листівок українськими художниками описаний М.Станкевичем у книзі «Українські витинанки». З кінця 60-х рр. такі майстри витинанки, як Є.Миронова, М.Павлова, Л.Вітковська та інші долучаються до оформлення фольклорної літератури для дітей. Автор зазначає успіх в ілюструванні витинанками народних дитячих пісень «Ходить пава» та «Співаночки» М.Павловою: «Майстриня послідовно формує чарівний світ природи, який розкривається маленьким читачам одночасно в піснях і витинанках... Враховуючи народ-

нописенні інтонації тексту, розкату фантазію, уяву і образне мислення дітей, М.П.Павлова створила в книжках поетичний світ краси, правди і казки» [5,116].

В кінці 80-х – на початку 2000-х рр. виходять книги, оформлені в техніці витинанки фольклорного спрямування. Створені у 1988 р. витинанки В.Корчинського, що ілюструють твір М.Коцюбинського “Тіні забутих предків”, — яскравий приклад поєднання мистецтва класичного силуету та народної витинанки. Для досягнення граничної “чистоти” графічної мови художник використовує виключно чорний папір, який наклеює на світлий, злегка підтонований фон. Простір аркуша щільно закладений темними плямами, що надає зображенню певної містичності та перегукується з гуцульським мистецтвом, якому притаманне насичене декорування поверхні. Певна реалістичність, збережена у силуетних зображеннях людей, поєднується з близькою до народної стилізацією рослинних елементів. Реалістичні постаті, переплетені з рослинністю та міфологічними мотивами, символічно виражають ідею твору М.Коцюбинського — взаємозв’язок життя людини з одухотвореною природою. Художник користується прийомом персоніфікації — стародавні вірування гуцулів оживають в образах міфологічних істот, яких автор умовно розташовує у верхній частині формату і тим самим відтворює ієрархію паралельних світів — видимого та невидимого. Водночас, ми зустрічаємо ілюстрації, що відображають звичайні людські сцени: подружжя за столом, закохані біля води... Об’єднуючим елементом серії ілюстрацій виступає декоративний фриз розташований в нижній частині аркуша.

У 90-х рр. ХХ ст. продовжується практика використання для оформлення книги витинанок, виконаних народними майстрами. Переважно це чорно-білі силуетні зображення. У цей період виходять книги, оформлені такими самодіяльними художниками, як М.Гоцуляк («Чарівне слово»), О.Марчук («Зерна засіваю на любов»), Н.Данилевська («Око сопілки»), Д.Власійчук («Та понеси з України...»), А.Куліш («Дзига») та ін. Ілюстрації-витинанки до збірки народних ігор та забав

для юнацтва «Дзига» відомого народного майстра А.Куліша цікаві своїм різностороннім тлумаченням ключових епізодів тексту. Засобами силуетної, орнаментальної та фактурної композиції розкриті сцени з народного життя, мотиви природи та міфологічні символи. Пронизані ліризмом та любов'ю до рідного краю ілюстрації Д.Власійчука до художнього твору «Та понеси з України» В.Остапова. Багаторівнева композиція дає змогу художнику відобразити різносторонність та водночас важливість кожної із сторін життя народу — однаково цінними є зображення ріки, селища, хороводу, дзвонів або козацького війська. Оригінальним композиційним прийомом можна назвати використання схеми перехрестя, закладеної у зображенні рушників, жестів рук, схрещеної зброї, музичних інструментів. Ця схема символічна: в одному випадку вона набуває значення захисту від неолі, в іншому — міцність та нерозривність людської дружби.

Нове покоління художників-графіків продовжує експериментальні пошуки пластично-образних можливостей витинанки. Так, молода київська художниця Я.Галькун вдало поєднує своє захоплення мистецтвом витинанки з професійною діяльністю в царині книжкової графіки.

Прикладом сучасного осмислення пластичної мови витинанки є серія заставок для оформлення видання «Енциклопедія Волині». У цих невеликих за розміром творах, незважаючи на симетричну композицію, чітко виражена динаміка. Експресію підкреслює активний рух силових ліній від центру, елементи зображення художниця сміливо виводить за межі рамки. З огляду на тематичну специфіку видання — наукова література — такий хід досить оправданий для того, щоб «оживити» «сухий» текст. У композиціях переважають рослинні мотиви, які в поєднанні з обраною технікою надають книжковому оформленню вишуканого національного колориту.

Досить вдало оформлена мисткинею у техніці витинанки книга «Лісова пісня» Лесі Українки. Вражає поєднання робіт художниці з дуже малим форматом видання. Витинанки, використані на обкладинці, та титульній сторінці доведені,

практично, до чистого знака та носять символічний характер. Мініатюрні розміри мимоволі нагадують роботу ювеліра. Привертають увагу ілюстрації всередині книги — це символи-знаки, просякнуті такою монументальністю, що їх сміливо можна назвати «скульптурними» ілюстраціями.

Слід відзначити і оригінальну манеру мисткині. Художниця часто використовує дрібні хвилеподібні лінії, які нагадують коріння, навіть біологічну структуру рослин та створюють враження вічного розвитку природи та тих міфологічних істот, що оживають в уявленнях людини. Роботи Я.Галькун сильно формалізовані порівняно з творами інших майстрів, деякою мірою вони межують з абстракцією.

Зовсім в іншій манері працює випускниця графічного факультету Львівської національної академії мистецтв Л.Тептяєва. Її роботи — це своєрідне поєднання витинанки, колажу та аплікації. Оформлена нею книга «Дівчинка з квітки» вражає сміливим поєднанням широкої палітри яскравих кольорів. Зображення формуються з кількох слоїв прорізаного паперу. Такий прийом надає елементам певної глибини, і водночас, художниця зберігає площину аркуша. Цікаво, що текст деяких ключових фраз також вирізано з паперу і подано як частина ілюстрації. Підкладаючи під прорізи літер фон різного кольору, художниця додає живописного звучання шрифтовому набору. У даному випадку ми вже не можемо говорити про національні стилістичні особливості у творчості мисткині. Більш доречно порівнювати їх стиль з відповідним книжковим оформленням А.Матіса.

Хвилюючі сторони буття відображені в ряді ілюстрацій, виконаних автором статті до віршів одного з найвидатніших письменників сюрреалістичного спрямування початку минулого століття Б.-І.Антонича. Широкі горизонтальні за форматом витинанки є тим динамічним простором, у якому перебуває та розвивається людська душа. Хвилеподібна композиція співзвучна з ритмом життєдайної, нестримної енергії, яку випромінюють вірші поета. Водночас, використання червоного кольору додає присмаку тривоги та передчуття небезпеки,

що так було притаманно початку ХХ століття. Поет сміливо і влучно оперує народною символікою, архаїчними, міфологічними образами. Тому витинанка обрана як техніка народного декоративного мистецтва, яка наблизила б сприйняття твору до глибин етнічної культури. Властивий їй лаконізм, особливо виразність та символічність зображення [4,57], відсутність натуралізму, логічна відповідність між формою, матеріалом і технікою виготовлення [4,122] надають графічному аркушу простоти і багатозначності, символізму та дитинної щирості, якими пронизана вся творчість поета.

У більшості з наведених прикладів графічна мова витинанки підкреслює специфічний національний колорит та особливо вдало розкриває міфо-поетичні літературні образи. Техніка витинанки стає своєрідним співавтором, здатним розкрити складні художні образи, допомагає натяком, умовністю спонукати глядача до відтворення власних багатих асоціацій і тонкого розуміння нюансів твору. Аналіз графічних можливостей витинанки, її стилістичних та пластичних особливостей дає підстави стверджувати про широкі можливості її застосування у книжковому оформленні.

1. Білецький П. О. Георгій Нарбут.— Київ: Мистецтво, 1983.
2. Ляхов В. Н. Искусство книги.— Москва: Советский художник, 1978.
3. Романцов С.В. Витинанки: крок у майбутнє та сучасне.— Шостка: Сіверянина, 2006.
4. Станкевич М. Є. Українські витинанки.— Київ: Наукова думка, 1986.
5. Танадайчук С. Витинанки.— Київ: Соборна Україна, 2000.
6. Фаворський В. А. Литературно-теоретическое наследие.— Москва: Советский художник, 1988.
7. Искусство книги.— Москва: Книга, 1975.

Olena Hryshchenko

Post-graduate student

Kyivan State M.Boychuk Institute of Decorative and Applied Art.

On Techniques of Paper-cut in Artistic Design of Ukrainian Books

The article throws light upon the creativeness by Ukrainian artists of paper-cut for artistic making-up of book editions.

Артур ІЖЕВСЬКИЙ
*молодший науковий співробітник,
Інститут народознавства НАН України*

ОФОРТ ОЛЕНИ КУЛЬЧИЦЬКОЇ „ЗА МОРЕ” І ТЕМА ЕМІГРАЦІЇ

Провідне місце в образотворчому мистецтві Західної України належало багатогранній особистості Олени Кульчицької (1877-1967): видатної художниці і педагога, мистецтвознавця-етнографа, дослідниці народного мистецтва. О.Кульчицька зуміла розкрити свій талант графіка, акумулювавши в своїй творчості європейські новації та національні орієнтири. Соціального загострення, за словами Володимира Овсійчука [1, 131], набула творчість О.Кульчицької під час Першої світової війни, що виразилося в антимілітарних графічних роботах „Молох війни”, „Чорні хмари війни”, „Помста”. Це стало закономірним наслідком передвоєнного етапу творчості О.Кульчицької, коли художниця працювала над образами дітей-сиріт та над темою масового виїзду українських селян з Галичини.

Оригінального художнього вираження тема еміграції набула у офорті О.Кульчицької, „За море” (1914 р.), який розширив межі станкової графіки і одночасно виявився результатом творчого переосмислення молодої авторки як власного доробку, так і досвіду старших колег-ілюстраторів українських сатиричних журналів „Страхопуд”, „Зеркало”, „Комар”, „Шершень”. Адже саме у пресі порушувалися наболілі проблеми суспільства. Однією з них була вимушена еміграція, яка поступово охоплювала різні соціальні верстви — малоземельне селянство, а згодом й інтелігенцію.

Основною причиною розлуки з Батьківщиною були труднощі самореалізації, пов’язані з економічними негараздами, однак чимале значення мали порушення в сфері політичних свобод